

گنجینه آشنایی با روش‌ها و بینش‌های پزشکی ایرانی (۳)

متن و ترجمه کتاب

قانونچه فی الطب

از مصنفات

محمود بن محمد چغمینی خوارزمی (۷۴۵ق)

تصحیح و ترجمه

اسماعیل ناظم

ویرایش ترجمه

محسن باغبانی

تهران ۱۳۹۰

سرشناسه: چغمینی، محمود بن محمد (۹-۷۴۵ق)

عنوان قرارداد: قانونچه، فارسی

عنوان و نام پدیدآور: متن و ترجمه کتاب قانونچه فی الطب / از مصنفات محمود بن

محمد چغمینی خوارزمی: تصحیح و ترجمه اسماعیل ناظم؛ ویرایش ترجمه محسن باغبانی

مشخصات نشر: تهران: المعی، ۱۳۹۰

مشخصات ظاهری: ۳۰۴+۳۲ص.

فروست: گنجینه آشنایی با روش‌ها و بینش‌های پزشکی ایرانی؛ ۳

شابک: ۹-۵۹-۷۵۵۳-۹۶۴-۹۷۸: ۹۵۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: فارسی - عربی.

یادداشت: کتاب حاضر توسط انتشارات اندیشه‌آور: آبی در سال ۱۳۸۹ فیبا گرفته است.

موضوع: پزشکی اسلامی - متون قدیمی تا قرن ۱۴

شناسه افزوده: ناظم، اسماعیل، مترجم، مصحح

شناسه افزوده: باغبانی، محسن، ۱۳۵۴- ویراستار

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ۷۲۰.۴/ج۷۲۰.۴/۳ R1۲۸

رده‌بندی دیوبی: ۶۱۰.۹۱۷۶۷۱

شماره کتابشناسی ملی: ۲۴۱۵۶۱

گنجینه آشنایی با روش‌ها و بینش‌های پزشکی ایرانی (۳)

عنوان: متن و ترجمه کتاب قانونچه فی الطب

تألیف: محمود بن محمد چغمینی خوارزمی

تصحیح و ترجمه: اسماعیل ناظم

ویرایش ترجمه: محسن باغبانی

طراح جلد: روح‌الله اکسیری

ناشر: المعی • چاپ: دانش‌پژوه

نوبت و تاریخ چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۰ • قیمت: ۹۵۰۰۰ ریال

شمارگان: ۲۰۰۰ جلد • شابک: ۹-۵۹-۷۵۵۳-۹۶۴-۹۷۸

همه حقوق محفوظ است

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله وصحبه
اجمعين وبعد فهذه المختصر مشتمل زبدة ما يجب استحضاره من
مناهل الطب¹ انتخبته من كتب المتقدمين ورتبته على عشرة مقالات

المقالة الاولى في الامور الطبيعية

وهي تشتمل على خمسة فصول

¹ معنى طب در لغت اصلاح و سحر و عادت و حذق است و در
اصطلاح علمی است بقوانین که شناخته می شود از آن تدریسی
و بیماری تن مردم تا که حفظ صحت حاصله و استمرار صحت زائله
نموده شود و المناسب به بین المذنبین ظاهره *

² مراد از امور طبیعیه اموری که منسوب اند بسوی طبیعت که
مدبر بدن است بتغییر اراده و شعور و ادست نهادن در حرکت
و سکون بدن که محل ادست و آن الهورمبادی اند که وجود بدن بران
مبتنی است و قوام و بقای بدن از ادست و ان هفت اند
ارکان مزجه اعلاط اعضاء و ارجح قوی افعال *

1 The Science of Medicine. 2 Constitution of the human body, or
Animal Economy.

فهرست و پیشگفتار

فهرست مذكرجات كتاب

مقدمه المؤلف	مقدمه مولف
٥ المقالة الاولى فى الامور الطبيعىة	مقاله اول: در امور طبيعىه
٧ الفصل الاول فى الأركان والأمزجة	فصل اول: ركنها و مزاجها
٧ أما الأركان	الف. ركنها
٩ وأما الأمزجة	ب. مزاجها
	تقسيم عقلى مزاج
	انواع مزاج نامعتدل حقيقى
	انواع مزاج معتدل فرضى
	انواع مزاج نامعتدل فرضى
١٤ وأما المزاج الخارج عن الاعتدال	فصل دوم: خلطها
١٥ الفصل الثانى فى الأخلاط	خلط دم طبيعى
١٦ أما الدم الطبيعى	خلط دم ناطبيعى
١٦ وأما غير الطبيعى	خلط صفراى طبيعى
١٦ وأما الصفراء الطبيعىة	خلط صفراى ناطبيعى
١٧ وأما غير الطبيعىة	خلط بلغم طبيعى
١٨ وأما البلغم الطبيعى	خلط بلغم ناطبيعى
١٨ وأما غير الطبيعى	سوداى طبيعى
١٩ وأما السوداء الطبيعىة	سوداى ناطبيعى
١٩ وأما غير الطبيعىة	

کیفیت پیدایش هر خلط	۱۹	وَأَمَّا كَيْفِيَّةُ تَوَلُّدِ الْأَخْلَاطِ
اسباب پیدایش خلط دم		
اسباب پیدایش خلط صفرا		
اسباب پیدایش خلط بلغم		
اسباب پیدایش خلط سودا		
فصل سوم: اعضا	۲۷	الفصل الثالث في الأعضاء
اعضای رئیسه	۲۸	أَمَّا الْأَعْضَاءُ الرَّئِيسَةُ
اعضای خادمه	۲۸	وَأَمَّا خَادِمَةُ الرَّئِيسَةِ
اعضای مرتوسه غیر خادمه	۲۹	وَأَمَّا الْأَعْضَاءُ الْمَرْوُوسَةُ بِهَا خَادِمَةٌ
اعضای غیر مرتوسه غیر خادمه	۲۹	وَأَمَّا الْأَعْضَاءُ الَّتِي لَيْسَتْ بِخَادِمَةٍ وَلَا بِمَرْوُوسَةٍ
تقسیم دیگری برای اعضا		
فصل چهارم: نیروها و قوا	۳۱	الفصل الرابع في القوى
الف. نیروی طبیعی	۳۱	أَمَّا الْقُوَّةُ الطَّبِيعِيَّةُ
- قوه مخدومه	۳۲	- أَمَّا الْمَخْدُومَةُ
- قوه خادمه	۳۳	- وَأَمَّا الْخَادِمَةُ
ب. نیروی حیوانی	۳۳	وَأَمَّا الْحَيَوَانِيَّةُ
ج. نیروی نفسانی	۳۴	وَأَمَّا النَّفْسَانِيَّةُ
- قوه مدركة	۳۴	أَمَّا الْمُدْرِكَةُ
- قوه محركه	۳۶	- وَأَمَّا الْمُحَرِّكَةُ
فصل پنجم: سایر امور طبیعی	۳۸	الفصل الخامس في بَقِيَّةِ الْأُمُورِ الطَّبِيعِيَّةِ
الف. افعال	۳۸	أَمَّا الْأَفْعَالُ
ب. ارواح	۳۹	وَأَمَّا الْأَرْوَاحُ
ج. سن آدمی	۴۰	وَأَمَّا الْأَسْنَانُ
د. رنگها	۴۱	وَأَمَّا الْأَلْوَانُ
هـ. شکل ظاهری بدن	۴۱	وَأَمَّا السَّحْنَةُ
تفاوت مزاج زنان و مردان	۴۲	وَأَمَّا الْفَرْقُ بَيْنَ الذَّكَرِ وَالْأُنْثَى
مقاله دوم: در علم تشریح	۴۳	المقالة الثانية في التَّشْرِيحِ
فصل اول: استخوانها	۴۵	الفصل الأول في الْعِظَامِ
الف. جمجمه	۴۵	أَمَّا الْجُمُجُمَةُ
ب. فك	۴۶	وَأَمَّا الْفَكُّ

ج. دستها	۴۶	وَأَمَّا الْيَدَانِ
د. گردن	۴۶	وَأَمَّا الْعُنُقُ
هـ. ترقوه (چنبر گردن)	۴۶	وَأَمَّا التَّرْقُوهُ
و. جناغ سینه	۴۷	وَأَمَّا الصَّدْرُ
ز. ناحیه پشت	۴۷	وَأَمَّا الظَّهْرُ
ح. استخوان خاجی	۴۷	وَأَمَّا الْعِجْزُ
ط. دنباله	۴۷	وَأَمَّا الْمُصْغَصُ
ی. پاها	۴۷	وَأَمَّا الرُّجْلَانِ
فصل دوم: سایر اعضای مفرد	۴۹	الفصل الثانی فی بقیة الأعضاء المفردة
الف. غضروف	۴۹	أَمَّا الْغُضُرُوفُ
ب. عصبها	۴۹	وَأَمَّا الْأَعْصَابُ
ج. وترها	۵۰	وَأَمَّا الْأَوْتَارُ
د. رباطها	۵۱	وَأَمَّا الرِّبَاطَاتُ
هـ. عضلات	۵۱	وَأَمَّا الْعِضَلَاتُ
و. شریانها یا رگهای جهنده	۵۱	وَأَمَّا الْعُرُوقُ الضَّوَارِبُ الَّتِي تُسَمَّى الشَّرَائِینَ
ز. وریدها یا رگهای ناهنده	۵۲	وَأَمَّا الْعُرُوقُ الْغَیْرِ الضَّوَارِبِ
ح. یبه و دنبه	۵۲	وَأَمَّا الشَّحْمُ
ط. گوشت	۵۳	وَأَمَّا اللَّحْمُ
ی. غشاء	۵۳	وَأَمَّا الْغِشَاءُ
ک. پوست	۵۳	وَأَمَّا الْجِلْدُ
ل. مو	۵۳	وَأَمَّا الشَّعْرُ
م. ناخن	۵۴	وَأَمَّا الظُّفْرُ
فصل سوم: اعضای مرکب بدن مانند مغز، چشم، گوش، و زبان	۵۵	الفصل الثالث فی الأعضاء المركبة كالذماغ والعین والأذن واللسان
الف. مغز	۵۵	أَمَّا الدِّمَاغُ
ب. چشم	۵۶	أَمَّا الْعَيْنَانِ
ج. گوش	۵۸	وَأَمَّا الْأَذُنُ
د. بینی	۵۸	وَأَمَّا الْأَنْفُ
هـ. لبها	۵۸	وَأَمَّا الشَّفَتَانِ
و. زبان	۵۹	وَأَمَّا اللِّسَانُ
ز. مری	۵۹	وَأَمَّا الْمَرِئُ

ح. زبان کوچک	۵۹	وَأَمَّا اللَّهُاءُ
فصل چهارم: ریه و قلب	۶۰	الفصل الرابعُ في الرئة والقلب
الف. ریه	۶۰	أَمَّا الرئةُ
ب. قلب	۶۱	وَأَمَّا القلبُ
فصل پنجم: پرده دیافراگم، معده، و روده‌ها	۶۲	الفصل الخامس في حجاب الصدر والمعدة والأمعاء
الف. پرده دیافراگم	۶۲	أَمَّا حجاب الصدر
ب. معده	۶۲	أَمَّا المعدةُ
ج. روده‌ها	۶۳	وَأَمَّا الأمعاءُ
فصل ششم: کبد، کیسه صفرا، و طحال	۶۴	الفصل السادس في الكبد، والمرارة، والطحال
الف. کبد (جگر)	۶۴	أَمَّا الكبدُ
ب. کیسه صفرا (زهره)	۶۵	وَأَمَّا المرارةُ
ج. طحال (سپرز)	۶۵	وَأَمَّا الطحالُ
فصل هفتم: سایر اعضای مرکب بدن	۶۷	الفصل السابع في بقية الأعضاء المركبة
الف. کلیه‌ها	۶۷	أَمَّا الكليتان
ب. مثانه	۶۸	وَأَمَّا المثانةُ
ج. بیضه‌ها	۶۸	وَأَمَّا الأنتیان
د. آلت تناسلی	۶۸	وَأَمَّا القضيبُ
هـ. رحم	۶۸	وَأَمَّا الرحمُ
مقاله سوم: در باب احوال بدن انسان از نظر	۷۱	المقالة الثالثة في أحوال بدن الإنسان
صحت و مرض و اسباب و علائم آنها		وأسبابها والعلامات الدالة عليها
فصل اول: تندرستی و بیماری	۷۲	الفصل الأول في الصحة والمرض
بحث در انواع بیماریها		
الف. بیماریهای مفرد	۷۴	- أَمَّا سُوءُ المزاج
- سوء مزاج	۷۵	- وَأَمَّا مَرَضُ التركيب
- سوء ترکیب	۷۶	وَأَمَّا مَرَضُ المقدار
مرض مقدار	۷۶	وَأَمَّا مَرَضُ القَدَرِ
مرض عدد	۷۷	وَأَمَّا مَرَضُ الوضع
مرض وضع	۷۷	- وَأَمَّا تَفَرُّقُ الإِتِّصَالِ
- تفرق اتصال		

بیماریهای مرکب	وَأَمَّا الْغَرَضُ الْمُرَكَّبُ	۷۸
دوره‌های بیماری		
فصل دوم: در بیان اموری که تغییر و حفظ	الفصل الثانی فی الأسباب الضروریة	۸۰
حالات بدن بدانها وابسته است	المُغَيَّرَةُ لِأَحْوَالِ بَدَنِ الْإِنْسَانِ وَالْحَافِظَةُ لَهَا	
امر اول: هوا	الْقِسْمُ الْأَوَّلُ: [فی الهواء]	۸۰
کیفیت هوای فصلهای مختلف	أَمَّا تَغْيِيرُ الْفُصُولِ	۸۰
کیفیت هوای نواحی و بادهای	وَأَمَّا التَّوَاحِي وَالرِّيَّاحُ	۸۱
هوای بلاد مجاور کوه‌ها و دریاها	وَأَمَّا مُجَاوَرَةُ الْجِبَالِ وَالْبَحَارِ	۸۱
کیفیت هوای زمینهای مختلف	وَأَمَّا التُّرْبَةُ	۸۱
امر دوم: خوردنیها و آشامیدنیها	الْقِسْمُ الثَّانِي: فِي الْمَأْكُولِ وَالْمَشْرُوبِ	۸۱
- غذای مطلق	- أَمَّا الْغِذَاءُ الْمَطْلُقُ	۸۲
- دوی معتدل	- وَأَمَّا الدَّوَاءُ الْمُعْتَدِلُ	۸۲
- غذای دوائی	- وَأَمَّا الْغِذَاءُ الدَّوَائِيُّ	۸۲
- دوی مطلق	- وَأَمَّا الدَّوَاءُ الْمَطْلُقُ	۸۲
- دوی سمی	- وَأَمَّا الدَّوَاءُ السَّمِيُّ	۸۳
- سم مطلق	- وَأَمَّا السَّمُّ الْمَطْلُقُ	۸۳
در بیان درجات داروها	أَمَّا الْأَدْوِيَّةُ	۸۳
انواع غذا	وَأَمَّا الْغِذَاءُ	۸۴
آب	وَأَمَّا الْمَاءُ	۸۵
امر سوم: خواب و بیداری	الْقِسْمُ الثَّالِثُ: فِي النَّوْمِ وَالْيَقَظَةِ	۸۶
امر چهارم: حرکت و سکون	الْقِسْمُ الرَّابِعُ: فِي الْحَرَكَةِ وَالسَّكُونِ	۸۶
امر پنجم: احتیاس و استفرغ	الْقِسْمُ الْخَامِسُ: فِي الْإِحْتِيَاسِ	۸۷
امر ششم: اعراض نفسانی	وَالِإِسْتِفْرَاقُ	
فصل سوم: در بیان امور بیماری‌زا	الْقِسْمُ السَّادِسُ: فِي الْأَحْدَاثِ النَّفْسَانِيَّةِ	۸۷
الف. سوء مزاج	الفصل الثالث فی الأسباب الممرضة	۸۹
اسباب پیدایش بیماریهای ترکیب	أَمَّا سُوءُ الْمَزَاجِ	۹۱
اسباب مرض خلقت	وَلِتَتَكَلَّمَ فِي أَسْبَابِ مَرَضِ التَّرْكِيبِ	۹۳
اسباب مرض مقدار و مرض عدد		
اسباب مرض وضع		
اسباب تفرق اتصال		
فصل چهارم: علانمی که از نظر مزاج بر حال	الفصل الرابع فی العلامات الدالة علی	۹۷

بدن انسان دلالت دارند	أحوال بدن الإنسان من جهة المزاج	۹۷
حالات مختلف ملمس	فمنها الملمس:	۹۷
گوشت و چربی بدن	ومنها اللحم والشحم	۹۸
حالات مختلف مو	ومنها أحوال الشعر	۹۹
رنگ پوست بدن	ومنها لون البدن	۱۰۰
فصل پنجم: علائمی که از نظر خلط بر حال	الفصل الخامس في العلامات الدالة على	۱۰۱
بدن دلالت دارند	أحوال البدن من جهة الأخلاط	۱۰۱
علائم غلبه خلط دم	أما غلبة الدم	۱۰۱
علائم غلبه خلط بلغم	وأما غلبة البلغم	۱۰۲
علائم غلبه خلط صفرا	وأما غلبة الصفراء	۱۰۲
علائم غلبه خلط سودا	وأما غلبة السوداء	۱۰۲
مقاله چهارم: در بیان انواع نبض و حالات	المقالة الرابعة في النبض والتفسير	۱۰۳
ادراک		
فصل اول: در انواع نبض بسیط	الفصل الأول في السائط من النبض	۱۰۵
جنس اول	الجنس الأول	۱۰۶
جنس دوم	الجنس الثاني	۱۰۷
جنس سوم	الجنس الثالث	۱۰۸
جنس چهارم	الجنس الرابع	۱۰۹
جنس پنجم	الجنس الخامس	۱۰۹
جنس ششم	الجنس السادس	۱۱۰
جنس هفتم	الجنس السابع	۱۱۱
جنس هشتم	الجنس الثامن	۱۱۱
جنس نهم	الجنس التاسع	۱۱۲
جنس دهم	الجنس العاشر	۱۱۲
فصل دوم: انواع نبض مرکب	الفصل الثاني في الأنواع المركبة من	۱۱۴
	النبض	
معروف ترین نبضهای ثلاثی		
معروف ترین نبضهای ثنائی		
معروف ترین نبضهای مرکب مختلف		
فصل سوم: در بیان رنگهای ادراک	الفصل الثالث في ألوان البول	۱۱۹
طیف زرد	أما الصفرة	۱۱۹

طیف سرخ	وَأَمَّا الْحُمْرَةُ	۱۲۰
طیف سبز	وَأَمَّا الْخَضْرَاءُ	۱۲۰
طیف سیاه	وَأَمَّا السَّوَادُ	۱۲۱
طیف سفید	وَأَمَّا الْبَيَاضُ	۱۲۳
فصل چهارم: قوام ادرار و بوی آن	الفصل الرابع في قوام البول ورائحته	۱۲۳
الف. قوام	أما من جهة القوام	۱۲۳
- ادرار رقیق	- أَمَّا الرِّقِيقُ	۱۲۳
- ادرار غلیظ	- وَأَمَّا الغَلِيطُ	۱۲۴
- ادرار معتدل	- وَأَمَّا الْمُعْتَدِلُ	۱۲۴
ب. بو	وَأَمَّا من جهة الرائحة	۱۲۴
فصل پنجم: صافی و کدری، کم و زیادی، و حالات کف روی ادرار	الفصل الخامس في صفاء البول وكذوره وقلة وكثرته وزيدته	۱۲۵
کدر بودن ادرار	أما الكدورة	۱۲۵
صاف بودن ادرار	وَأَمَّا الصَّفَاءُ	۱۲۵
کم بودن ادرار	وَأَمَّا قَلِيلُ الْمِقْدَارِ	۱۲۶
زیاد بودن ادرار	وَأَمَّا كَثِيرُ الْمِقْدَارِ	۱۲۶
ادرار معتدل در مقدار	وَأَمَّا الْمُعْتَدِلُ بَيْنَهُمَا	۱۲۶
حالات کف روی ادرار	وَأَمَّا الزُّبْدُ	۱۲۶
فصل ششم: رسوبات درون ادرار	الفصل السادس في الرسوب	۱۲۷
الف. رسوب طبیعی	أما الطبيعي	۱۲۷
ب. رسوب ناطبیعی	وَأَمَّا غَيْرُ الطَّبِيعِيِّ	۱۲۸
رسوب پوسته‌ای (خراطی)	أما الخراطی	۱۲۸
رسوب زرنیخی (دشیشی)	وَأَمَّا الدُّشِيشِيُّ	۱۲۹
رسوب گوشتی (لحمی)	وَأَمَّا اللَّحْمِيُّ	۱۳۰
رسوب چربی (دسمی)	وَأَمَّا الدَّسْمِيُّ	۱۳۰
رسوب عفونی (مدی)	وَأَمَّا الْمِدْيِيُّ	۱۳۰
رسوب مخاطی	وَأَمَّا الْمُخاطِيُّ	۱۳۰
رسوب موثین (شعری)	وَأَمَّا الشَّعْرِيُّ	۱۳۰
رسوب خمیری	وَأَمَّا الْخَمِيرِيُّ	۱۳۰
رسوب شنی (رملی)	وَأَمَّا الرَّمْلِيُّ	۱۳۱
رسوب خاکستری (رمادی)	وَأَمَّا الرَّمَادِيُّ	۱۳۱
اما رسوب لخته‌ای (علقی)	وَأَمَّا الْعَلَقِيُّ وَالدَّمَوِيُّ	۱۳۱

حالات قرار گرفتن رسوب	
رسوب ابری	۱۳۲
رسوب شناور	۱۳۲
رسوب ته‌نشین	۱۳۲
مقاله پنجم، در بیان روشهای کلی تدبیر تندرستان و درمان بیماران	المقالة الخامسة في تدبير الأصحاء وعلاج المرضى على وجه كلي
فصل اول: بایسته‌های خوردن و آشامیدن	۱۳۵
	والشروب
بایسته‌های غذا خوردن	۱۳۵
بایسته‌های نوشیدن آب	۱۳۶
فصل دوم: ورزش و مالش	الفصل الثاني في الرياضة والدلك
الف. ورزش	۱۳۷
ورزشهای مربوط به همه بدن	أما الرياضة
ورزشهای مربوط به عضوی خاص	۱۳۸
زمان ورزش	وأما الخاصة
ب. مالش	۱۳۹
فصل سوم: بایسته‌های حمام	وأما الدلك
ویژگیهای حمام	۱۴۰
فصل چهارم: بایسته‌های خواب و بیداری	الفصل الثالث في تدبير الاستحمام
الف. خواب	الفصل الرابع في تدبير النوم واليقظة
ب. بیداری	۱۴۳
فصل پنجم: بایسته‌های مربوط به فصلها	وأما اليقظة
	الفصل الخامس في التدبير بحسب الفصول
الف. بهار	۱۴۵
ب. تابستان	أما الربيع
ج. پاییز	۱۴۵
د. زمستان	وأما الصيف
فصل ششم: تدابیر زنان باردار و شیرده و کودکان	۱۴۶
الف. زنان باردار	وأما الخريف
ب. زنان شیرده	۱۴۶
	وأما الشتاء
	الفصل السادس في تدبير الحبلی والمرضعة والأطفال
	۱۴۷
	أما الحبلی
	۱۴۸
	وأما المرضعة

ج. کودکان	وَأَمَّا الطُّفْلُ	۱۴۸
فصل هفتم: تدابیر کودکان، جوانان، میانسالان و کهنسالان	الفصل السابع فى تدبیر الصِّبَّانِ والشَّبَّانِ	۱۴۹
الف. کودکان	والكُهُولِ والمَشَايخِ	
ب. جوانان	أَمَّا الصِّبَّانُ	۱۴۹
ج. میانسالان	وَأَمَّا الشَّبَّانُ	۱۴۹
د. کهنسالان	وَأَمَّا الكُهُولُ	۱۵۰
فصل هشتم: درمان بیماران	وَأَمَّا المَشَايخُ	۱۵۰
الف. استفاده از دارو	الفصل الثَّامِنُ فى عِلاجِ المَرَضَى	۱۵۱
اعمال دستی	أَمَّا استِعمالُ الأدويةِ	۱۵۱
پیش‌نیازهای درمان یا انواع دارو	وَأَمَّا العِلاجُ بِالتَّيْدِ	۱۵۳
انتخاب دارو و ویژگیهای آن	---	
وقت استفاده از دارو	وَأَمَّا كَيْفِيَّةُ الدَّوَاءِ	۱۵۴
انتخاب سمت دادن دارو	وَأَمَّا وَقْتُ استِعمالِهِ	۱۵۴
انتخاب بهترین دارو	وَأَمَّا جِهَةُ استِعمالِهِ	۱۵۵
درمان یک عضو خاص	وَأَمَّا اخْتِيارُ الاَوْقَاتِ	۱۵۵
نکته	وَأَمَّا مُداوَةُ العُضْوِ خَاصَّةً	۱۵۶
فصل نهم: فصد و حجامت	واعلَمَ	۱۵۸
الف. فصد	الفصل التَّاسِعُ فى الفَّصْدِ والحِجَامَةِ	۱۵۹
ب. حجامت - بادکش	أَمَّا الفَّصْدُ	۱۵۹
فصل دهم: قی، اسهال و حقنه	وَأَمَّا الحِجَامَةُ	۱۶۰
الف. قی	الفصل العاشِرُ فى القِیِّ والإِسهالِ والحَقْنَةِ	۱۶۱
ب. اسهال	أَمَّا القِیُّ	۱۶۱
ج. حقنه	وَأَمَّا الإِسهالُ	۱۶۱
	وَأَمَّا الحَقْنَةُ	۱۶۲
مقاله ششم: در بیان بیماریهای ناحیه سر	المَقَالَةُ السَّادِسَةُ فى أَمراضِ الرَّأْسِ	۱۶۳
فصل اول: سردردها، دردهای شقیقه، سرگیجه	الفصل الأوَّلُ فى الصُّدَاعِ والشَّقِيقَةِ	۱۶۵
	والدَّوَّارِ	
نوع گرم	أَمَّا الحَارَّةُ	۱۶۵
الف. نوع گرم دموی	أَمَّا الدَّمَوِيَّةُ	۱۶۵
ب. نوع گرم صفراوی	وَأَمَّا الصَّفْرَاوِيَّةُ	۱۶۶
نوع سرد	وَأَمَّا البَارِدَةُ	۱۶۷

الف. نوع سرد سوداوی	۱۶۷	أَمَّا السُّودَاوِيَّةُ
ب. نوع سرد بلغمی	۱۶۷	وَأَمَّا الْبَلْغَمِيَّةُ
فصل دوم: بیماری سرسام	۱۶۹	الفصل الثانی فی السَّرَامِ
سرسام دموی	۱۶۹	أَمَّا الدَّمَوِيُّ
سرسام صفراوی	۱۷۰	وَأَمَّا الصَّفْرَاوِيُّ
فصل سوم: بیماری مالیخولیا	۱۷۲	الفصل الثالث فی المَالِيخُولِيَا
مالیخولیای گرم	۱۷۲	أَمَّا الَّذِي يَكُونُ مِنْ خِلْطٍ حَارٍّ
مالیخولیای سرد	۱۷۳	وَأَمَّا الَّذِي يَكُونُ مِنْ خِلْطٍ بَارِدٍ
فصل چهارم: بیماری صرع	۱۷۴	الفصل الرابع فی الصَّرْعِ
صرع بلغمی	۱۷۴	أَمَّا الْبَلْغَمِيُّ
صرع سوداوی	۱۷۵	وَأَمَّا السُّودَاوِيُّ
فصل پنجم: سکنه مغزی	۱۷۶	الفصل الخامس فی السَّكَنَةِ
فصل ششم: بیماریهای فلج، لقوه، رعشه و تشنج رطب	۱۷۸	الفصل السادس فی الفَلَجِ وَاللَّقْوَةِ وَالرَّعْشَةِ وَالتَّشْنِجِ الرُّطْبِ
فصل هفتم: زکام	۱۷۹	الفصل السابع فی الزَّكَامِ
الف. زکام گرم		
ب. زکام سرد		
فصل هشتم: ورم ملتحمه چشم	۱۸۱	الفصل الثامن فی الرَّمَدِ
الف. رمد گرم		
ب. رمد سرد		
فصل نهم: کمسویی چشم و ریزش اشک	۱۸۳	الفصل التاسع فی ضَعْفِ الْبَصَرِ وَسَيْلَانِ الدَّمْعِ
الف. کمسویی چشم	۱۸۳	أَمَّا ضَعْفُ الْبَصَرِ
ب. ریزش اشک	۱۸۳	وَأَمَّا سَيْلَانُ الدَّمْعِ
فصل دهم: دردهای گوش	۱۸۴	الفصل العاشر فی أَوْجَاعِ الْأُذُنِ
دردهای ناشی از ورم و غلبه خون	۱۸۴	فَإِنْ كَانَ مِنَ الدَّمِ وَالْوَرَمِ
دردهای ناشی از حبس شدن بادهای	۱۸۵	وَإِنْ كَانَ مِنْ احْتِبَاسِ الرِّيَّاحِ
فصل یازدهم: بیماریهای بینی	۱۸۶	الفصل الحادی عشر فی أَمْرَاضِ الْأَنْفِ
خون دماغ	۱۸۷	وَأَمَّا الرِّعَافُ
فصل دوازدهم: دردهای دندان و لثه	۱۸۸	الفصل الثاني عشر فی وَجَعِ الْأَسْنَانِ وَاللَّثَةِ
فصل سیزدهم: بیماریهای خنق و ورم لوزه و	۱۹۰	الفصل الثالث عشر فی الْخَوَانِيقِ وَوَرَمِ

زالوی چسبیده به حلق	اللَّهَاءُ وَالْعَلَقُ النَّاشِئَةُ فِي الْحَلْقِ	
الف. نوع دموی	فَإِنْ كَانَتْ دَمَوِيَّةً	۱۹۰
ب. نوع بلغمی	وَإِنْ كَانَتْ بَلْغَمِيَّةً	۱۹۱
زالوی چسبیده در حلق	وَأَمَّا الْعَلَقُ النَّاشِئَةُ فِي الْحَلْقِ	۱۹۲
مقاله هفتم: در بیان بیماریهای اعضای که از	المَقَالَةُ السَّابِعَةُ فِي أَمْرَاضِ الْأَعْضَاءِ مِنْ	۱۹۳
سینه تا زیر ناف قرار دارند	الصُّدْرِ إِلَى أَسْفَلِ السَّرَّةِ	
فصل اوّل: سرفه	الفصل الأول في السعال	۱۹۵
فصل دوم: ذات‌الریه	الفصل الثاني في ذات الرئة	۱۹۷
فصل سوم: سل و ذات‌الجنب	الفصل الثالث في السل وذات الجنب	۱۹۹
بیماری سل	أما السل	۱۹۹
بیماری ذات‌الجنب	وَأَمَّا ذَاتُ الْجَنْبِ	۱۹۹
فصل چهارم: ربو	الفصل الرابع في الربو	۲۰۱
فصل پنجم: خفقان قلب	الفصل الخامس في الخفقان	۲۰۲
فصل ششم: خونریزی اندام فوقانی	الفصل السادس في نَفْسِ الدَّمِ	۲۰۴
فصل هفتم: ضعف معده	الفصل السابع في ضَعْفِ الْمَعِدَةِ	۲۰۶
ضعف حاصل از سوء مزاج سرد	فَإِنْ كَانَ مِنْ سُوءِ الْمِزَاجِ الْبَارِدِ	۲۰۶
ضعف معده بر اثر جمع شدن بلغم	وَإِنْ كَانَ مِنْ اجْتِمَاعِ الْبَلْغَمِ	۲۰۷
فصل هشتم: حالت تهوع	الفصل الثامن في الغثي	۲۰۸
فصل نهم: دل‌پیچه	الفصل التاسع في المغص	۲۱۰
فصل دهم: سکسکه	الفصل العاشر في الفواق	۲۱۱
فصل یازدهم: هیضه و اسهال	الفصل الحادي عشر في الهَيْضَةِ وَالْإِسْهَالِ	۲۱۳
هیضه	أما الهَيْضَةُ	۲۱۳
اسهال	وَأَمَّا الْإِسْهَالُ	۲۱۴
فصل دوازدهم: زحیر	الفصل الثاني عشر في الزَّحِيرِ	۲۱۵
فصل سیزدهم: قولنج	الفصل الثالث عشر في التَّوَلُّجِ	۲۱۶
فصل چهاردهم: کرمهای شکم	الفصل الرابع عشر في الذِّيدَانِ الْمُتَوَلِّدَةِ	۲۱۸
	فِي الْبَطْنِ	
فصل پانزدهم: درد کبد	الفصل الخامس عشر في وَجَعِ الْكَبِدِ	۲۱۹
فصل شانزدهم: استسقاء	الفصل السادس عشر في الْإِسْتِسْقَاءِ	۲۲۱
استسقای طیلی	الطَّلِيّ	۲۲۱
استسقای زقی (مشکی)	وَالزَّقِيّ	۲۲۱

استسقای لحمی	واللحمی ٢٢١
فصل هفدهم: درد سیرز	الفصل السابع عشر فی وَجَعِ الطَّحَالِ ٢٢٣
فصل هجدهم: یرقان	الفصل الثامن عشر فی الیَرَقَانِ ٢٢٥
یرقان با علانم گرمی	
یرقان بدون علانم گرمی	
مقاله هشتم: درباره بیماریهای اعضای دیگر بدن	المقالة الثامنة فی أمراضِ بَقِيَّةِ الأعضاء ٢٢٧
فصل اول: درد کلیه‌ها	الفصل الأول فی وَجَعِ الْكَلْبَتَيْنِ ٢٢٩
فصل دوم: بیماریهای مثانه	الفصل الثاني فی أمراضِ الْمَثَانَةِ ٢٣١
سنگ مثانه	إذا تَوَلَّدَتِ الْحَصَاةُ فِي الْمَثَانَةِ ٢٣١
فصل سوم: بیماریهای مقعد	الفصل الثالث فی أمراضِ الْمَقْعَدِ ٢٣٣
درد و ضربان مقعد	أَمَّا الْوَجَعُ وَالضَّرْبَانِ ٢٣٣
یواسیر	وَأَمَّا الْبَاسُورُ ٢٣٤
فصل چهارم: خروج آب از آلت	الفصل الرابع فی خُرُوجِ الْمَاءِ مِنَ الْقَضِيبِ ٢٣٥
فصل پنجم: بیماریهای بیضه	الفصل الخامس فی أمراضِ الْأُتُنَيْنِ ٢٣٦
فصل ششم: فتق	الفصل السادس فی الْفَتْقِ ٢٣٧
فصل هفتم: فزونی خون قاعدگی وضعف جنسی	الفصل السابع فی إِفْرَاطِ الطَّمَثِ وَضَعْفِ الْبَاءِ ٢٣٨
فزونی خون قاعدگی	أَمَّا إِفْرَاطُ الطَّمَثِ ٢٣٨
ضعف جنسی	وَأَمَّا ضَعْفُ الْبَاءِ ٢٣٨
فصل هشتم: هرقس، عرق‌النسا، درد مفاصل، و کوزپشتی	الفصل الثامن فی الْهَرْقَسِ وَعَرَقِ النَّسَا وَوَجَعِ الْمَفَاصِلِ وَالْحَدَثَةِ ٢٤٠
فصل نهم: واریس و یاغر (فیل‌بایی)	الفصل التاسع فی الدَّوَالِي وَدَاءِ الْفِيلِ ٢٤٣
واریس	أَمَّا الدَّوَالِي ٢٤٣
یاغر	وَأَمَّا دَاءُ الْفِيلِ ٢٤٣
مقاله نهم: درباره انواع تب و بیماریهایی که در ظاهر بدن آشکار می شوند.	المقالة التاسعة فی الْعِلَلِ الظَّاهِرَةِ فِي ظَاهِرِ الْجَسَدِ وَالْحُمَمَاتِ ٢٤٥
فصل اول: سعهه رطب (شیرینه)	الفصل الأول فی السَّعَّةِ الرُّطْبَةِ ٢٤٧
فصل دوم: بهق و جذام	الفصل الثاني فی الْبَهَقِ وَالْجَذَامِ ٢٤٨
بیماری بهق	أَمَّا الْبَهَقُ ٢٤٨

۲۴۸	وَأَمَّا الْجُدَامُ	اما بیماری جذام
۲۵۰	الفصل الثالث فى الحِكَّةِ والجَرَبِ	فصل سوم: خارش و جرب
۲۵۱	الفصل الرابع فى الشَّرَى والحَصَفِ	فصل چهارم: بیماریهای شری و حصف
۲۵۱	أَمَّا الشَّرَى	بیماری شری
۲۵۱	وَأَمَّا الحَصَفُ	بیماری حصف
۲۵۲	الفصل الخامس فى الحَصْبَةِ والجُدْرِىِّ	فصل پنجم: حصبه و آبله و زگیل
	والتُّوَلُولُ	
۲۵۲	أَمَّا الحَصْبَةُ والجُدْرِىُّ	حصبه و آبله
۲۵۳	وَأَمَّا التَّالِيلُ:	زگیل
۲۵۴	الفصل السادس فى الأورام	فصل ششم: ورم‌ها
۲۵۵	أَمَّا الدَّمَوِيُّ	الف. ورم دموى
۲۵۵	وَأَمَّا الصُّفْرَاوِيُّ	ب. ورم صفراوى
		ج. ورم سوداوى
		د. ورم بلغمى
۲۵۷	الفصل السابع فى السَّرَطَانِ والخَنَازِيرِ	فصل هفتم: سرطان و خنازیر
۲۵۷	أَمَّا السَّرَطَانُ	سرطان
۲۵۸	وَأَمَّا الخَنَازِيرُ	خنازیر
۲۵۹	الفصل الثَّامِنُ فى الحُمَمَاتِ	فصل هشتم: تب‌ها
۲۶۰	أَمَّا حُمَّى اليَوْمِ	حمای یوم
۲۶۱	وَأَمَّا حُمَّى الدَّمِ، فَهِيَ الْمُطَبَّقَةُ	تب خونى یا تب مطبقه
۲۶۱	وَأَمَّا حُمَّى الصُّفْرَاءِ دَاخِلِ الْعُرُوقِ فَهِيَ الْمُحْرِقَةُ.	تب صفراوى داخل عروق (تب محرقه)
۲۶۲	وَأَمَّا حُمَّى الصُّفْرَاءِ خَارِجِ الْعُرُوقِ	تب صفراوى خارج عروق
۲۶۲	وَأَمَّا حُمَّى الْبَلْغَمِ دَاخِلِ الْعُرُوقِ	تب بلغمى داخل عروق
۲۶۳	وَأَمَّا حُمَّى الْبَلْغَمِ خَارِجِ الْعُرُوقِ	تب بلغمى خارج عروق
۲۶۳	وَأَمَّا حُمَّى السُّودَاءِ خَارِجِ الْعُرُوقِ	تب سوداوى خارج و داخل عروق یا تب ربع
	وَدَاخِلِهَا، فَهِيَ حُمَّى الرَّبِيعِ	
۲۶۴	وَأَمَّا الحُمَّى المُرْكَبَةُ	تب‌های مرکب
۲۶۴	وَأَمَّا الحُمَّى الدَّقُّ	تب دق
۲۶۷	المَقَالَةُ الْعَاشِرَةُ	مقاله دهم: در بیان ویژگیهای خوردنیها و
	فى قَوَى الْأَطْعِمَةِ وَالْأَشْرِبَةِ الْمَأْلُوفَةِ	نوشیدنیهای متعارف

فصل اول: حبوبات و بذرها	الفصل الأول في الحبوب	٢٦٩
فصل دوم: گوشتها و تخم پرندگان	الفصل الثاني في اللحوم والبيض	٢٧١
تخم پرندگان	وأما البيض	٢٧٢
فصل سوم: شیر و فرآورده های آن	الفصل الثالث في اللَّبَنِيَّات	٢٧٣
فصل چهارم: سبزیها	الفصل الرابع في البقول	٢٧٤
سبزیهای ریشه ای	أما أصول البقول	٢٧٥
فصل پنجم: میوه ها	الفصل الخامس في الفواكه	٢٧٧
میوه های تر	أما الرطبة	٢٧٧
میوه های خشک	وأما الفواكه اليابسة	٢٧٨
فصل ششم: گلها و سبزیهای خوشبو	الفصل السادس في الرياحين	٢٨٢
فصل هفتم: روغن ها	الفصل السابع في الأدهان	٢٨٤
فصل هشتم: چیزهای خوشبو	الفصل الثامن في الطيب	٢٨٤
فصل نهم: دواهای خشک که در غذا می ریزند	الفصل التاسع في التوابل	٢٨٦
فصل دهم: ترشیا	الفصل العاشر في الرواصر	٢٨٧
فصل یازدهم:	الفصل الحادي عشر	٢٨٨
شرابها، شربت ها و رب ها	في الأنبيذة والأشربة والربوب	
الف. شرابها	أما الأنبيذة	٢٨٨
ب. شربت ها و رب ها	أما الأشربة والربوب	٢٨٨
فصل دوازدهم: مرباها	الفصل الثاني عشر في المربيات	٢٩٠
فصل سیزدهم: پختنی ها	الفصل الثالث عشر في أحوال الطبخ	٢٩٢
الف. شورباها	أما الإسفيداجات	٢٩٢
ب. حلواها	وأما الحلويات	٢٩٣
	واژه نامه تشریح	٢٩٧

یادداشتی بر ویراست دوم این کتاب

ویراست نخست این اثر که به همت موسسه مطالعات تاریخ پزشکی طب اسلامی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی دانشگاه تهران انتشار یافت مایه سرافرازی و خرسندی شد. برخی عزیزان از بخشهایی از ترجمه انتقاد کردند، برخی اشتباهات و اغلاط را یادآور شدند و برخی دیگر با ابراز لطف و محبت خویش سبب دلگرمی شدند. از همه ایشان سپاسگزارم.

ویراست دوم این اثر با اضافه شدن واژه‌نامه تشریح به انتهای آن که به همت سرکار خانم دکتر فریبا قربانی تهیه شده و حذف بخشهای انتهایی کتاب در ویراست نخست که چندان ضرورتی برای حفظشان نبود و اعمال اصلاحاتی چند در جای جای متن و ترجمه و حذف هدفهای رفتاری ابتدای هر مقاله همراه بوده است. امید است مقبول خاطر خوانندگان مشکل‌پسند و علاقمندان پزشکی ایرانی باشد. والله الحمد

تهران، تیرماه ۱۳۹۰، اسماعیل ناظم

مقدمه ویراست نخست

متون طب قدیم، به ویژه متونی که طالبان علم بیشتر به آنها مراجعه می‌کنند، دارای نسخ خطی و سنگی متعددی هستند. این تعدد نسخ، به ویژه اگر متن مصححی نیز در دست نباشد، کار را برای مترجم سخت می‌کند، زیرا مترجم ابتدا باید متن تصحیح شده آن اثر را به دست آورد یا خود در تصحیح آن بکوشد و این کار در کتابی که بیش از ۵۰۰ نسخه بدل دارد و اختلافات میان نسخه‌های آن فاحش است کاری صعب و مشکل است. این مساله در کتبی که در گذشته نقش آموزشی داشته‌اند بیشتر به چشم می‌خورد؛ برای مثال، در کتاب روضة البهیه شهید ثانی در فقه، قوانین الاصول مرحوم میرزای قمی در اصول، جامع المقدمات و نصاب الصبیان در ادبیات و منطق، و قانونچه چغمینی در طب.

درباره تصحیح این کتاب

از کتاب قانونچه نسخ فراوانی وجود دارد که مراجعه به همه آنها در تصحیح، نه تنها کار مشکلی است، خلاف قواعد تصحیح نیز هست. لاجرم، باید از میان این همه، معتبرترین و کامل‌ترین نسخه‌ها را انتخاب کرد و به مقابله آنها با هم پرداخت. لذا، از میان تمام نسخ موجود قانونچه، تنها چهار نسخه از آن که مورد توجه و اقبال صاحبان فن بود در این تصحیح مطمح نظر قرار گرفت و از میان آنها نیز تنها دو نسخه برگزیده شد: